

ՄԱՑԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

ՍԻՐԵՐՆ Վ. ԱՊԱՐՈՒՆԵՑԻ

Սիմէոն Ապարանեցւոյ կենագրութեան մասին մեր ծանօթութիւններուն ակնազբիւրն կը բղլսէ բացարձակապէս իր թողուցած զրութիւններուն եւ սակաւաթիւ յիշատակարաններուն մէջ : Թէ եւ ժամանակակից մը՝ Գրիգոր Կամախեցի իւր Ժամանակազրութեան¹ մէջ նուիրած է առանձին դլուխ մը «Վասն Սիմէոն մեծաւագ վարդապետին», բայց կարեւոր մանրամասնութիւն մը չի հազրոգեր :

Սիմէոնի ծննդավայրն եղած է Աղջնեաց երբեմնի համբաւեալ Ապարանք գիւղը, որ այնպէս անուանի դարձաւ Նարեկացւոյ Ապարանից Ս. Խաչի ներբողեանով : Այնուհետեւ Սիմէոն սիրեց կոչել ինք զինք Ապարանեցի : Ծննդեան թուականը յայտնի չէ . ըլլալու է ընդ մէջ 1540—1550 տարիներուն : ծնողներն էին՝ Խաչառապուր եւ Կառավար, ինչպէս կիմայնէ իւր 1585ին գրած յիշատակարանիս մէջ .

«ԶՍիմէոն վարդապետն Ապարանեցին յիշեցէք ի Քրիստոս, որ ետ կապել զգիրքս յիշատակ իւրն եւ ծնաւզացն իւրոց՝ հաւր Խաչառապուրին եւ մաւրն նարընջին . թվ. ՌԼԴ² :

Մայրն վախճանած է 1588ին, այն է՝ Վիպասանութեան յօրինուելու թուականէն (1590) 2 տարի յառաջ, ինչպէս ինքնին կըսէ.

«Ի յանջատման մարմնոյս ծնողէ երկուց ամաց աւարտելոց³ :

«Դառն, դժուար եւ անբարի, ժամանակէն ստիպուած ծնողքն կ'ելին Ապարանք զիւղէն եւ կը հաստատուին յԱղիովիտ, այս

¹ Ժամանակագրութիւն Գրիգոր վարդապետի Կամախեցւոյ կամ՝ Գրաբանաղբաց, Հրա. Մեօրոպ Ա. Խշանեան, Երուսաղէմ 1915, էջ 376—378:

² Էջմ. Գեորգ. Ցաց. Թ. 102, հմատ. Գ. Տէր Մկրտչան՝ Անանիա Շիրակացի, էջ 1:

³ Ախալասանութիւն, էջ 129:

է ի Մեծոփ Քաջըերունեաց . այս մասին կը զրէ Սիմէոն առանց ժամանակն ակնարկելու (Վիպաս., էջ 135—136).

“Երդ յայսպիսում ժամանակի . . . Զմել բնակեցոյց յայս կոյս ծովի (Վանայ) Հանդերձ ծնողոք յԱղիովիտի . Ի սեփական երկրէն ելեալ, Ըստ հին կոչման անուն Աղձնի, Որ մերձակայ է ի Կորդիս Եւ Կորձէից տանըն դրացի . . . Եւ բնիկ գիւղն իմ Ապարանց, Ի յԱրծունի զարմէն շինած . . . Արդ յայսպիսի պայծառ ու խոտէ . . . Կըւաստ ողիս ի նմանէ է, Վերջին ծընունդո յԱղձնեաց տանէ . . .”

Հոս (ի Մեծոփ) կ'աշակերտի Սիմէոն դարուն համբաւով երեւելի Յովհաննէս Բրգութենց Ոստանցի Վարդապետին: Աշակերտութեան ընթացքի վրայ մանրամասնութիւն չենք զիտեր: Բայց կ'ունենայ ամենայն յաջողութիւն եւ իւր ընթացքն կը պսակուի վարդապետական Ճոխութեամբ: “Կարդ վարդապետաց Հայոց, գրուածքին մէջ (առ Առաք. Դաւրիժ., էջ 441) կը նշանակուի ինքն աշակերտ Յովհ. Ոստանցւոյ եւ յաջորդ: Իւր վարդապետին դրուատիքն կը հիւսէ ինքնին Սիմէոն երկար իղձերով՝ իւր Վիպասանութեան մէջ (էջ 129—131), զոր գրած է ուսուցչին մահուընէն († 1588/89) տարի մը ետքը, հոս ի մէջ այլոց կը զրէ Սիմէոն.

“Յորմէ պատճառն իմոյս բարւոյ, Վարժեցուցողն իմաստ գըրոյ, Թագաղարդողն մըտացա գըլխոյ, Եւ լուսատուն ճրագիս մարմնոյ:”

Դրիգոր Կամախեցի — հաւանօրէն ոչ ու զգութեամբ, կը զրէ իր մասին թէ . “Եւ էր յաշակերտացն Հետեւակ Ներսէսին¹:” Խօսքէն յայտնի չէ նաեւ թէ որ Ներսէսն կ'ակնարկուի:

Սիմէոնի զործունէութեան ասպարէզն եղած է յատկապէս Մեծոփայ վանքը . Հոս

¹ Ժամանակագրութիւն, էջ 376, հմատ, եւ էջ 371, Եւ Խրիստ. Յօհ., I., էջ 349:

Էր յամենայն գէպս 1590ին, երբ կը գրէր
Ա չպատահութիւնը: Գործոյս կցած Յիշա-
տակարանին մէջ կը գրէ խնդրելով իւր
վարդապետին բարեխօսութիւնը (էջ 134).

“Ինձ մեղապարտ աշակերտի,
Պիտակ անուն Սիմեոնի...
Մանաւանդ ըզնըշեք հացեալս
Ի գառնացեալ ժամանակի,
Յորում բնակիմք յայս ամրոցի,
Ի նահանգիս Քաջերունի.
Յաստուածաբնակ մենաստանի,
Յորմէ Մեծով վերաձայնի.
Որով Փրբկիւըն մեր բարի
Տեղ պատրաստեաց ապաւինի^{1:}”

Ասոր վկայ է նաեւ Մեծովիայ վանքին
նուիրուած ողբը (էջ 142—156):

Մեծովիայ վանքին գործերն անշուշտ
զինքը այնպէս չէին կաշկանդեր, որ կալճ
ժամանակով բացակայ չկարենար ըլլալ
անկէ: 1593ին կը գտննէք զինքը ի Գառնի,
ուր ի խնդրոյ Սարգիս “մեծ երէցի” կը
յօրինէ իւր Ողբանքն ի վերայ թախտին
Ծրդատայ (Հայերէտ., էջ 163):

Խ. Լեռնեան (Բայանութիւն 1904,
թ. 2383) կը ներկայացնէ զինքը “Ապարա-
նից վանուց առաջնորդ եւ վարժապետ”,
որոց վանուց առաջնորդ եւ վարժապետ “Ապարա-
նից հիմնուած սպարզապետ” ապարանից
նեցի, յոր ջորջանքի վրայ, վասն զի Սիմեոն
ինքնին կը վկայէր, թէ Ապարանից եկեղեցին
եւ վանքն իւր օրով թողեալ լքեալ էր
(Վիպ., էջ 142), վարդապետարան չէր
կարելի ենթադրել հոն:

Սիմեոն ունեցաւ աշակերտաց խումբ
մը իւր ձեռաց տակ: 1590ին կը գրէր իւր
մը իւր ձեռաց տակ: “Ի ինդրոյ երկուց աշա-
պ չպատահութիւնն ի խնդրոյ երկուց աշա-
կերտացն Կիրակոսի Ալբարտացւոյ եւ Անա-
հիայի Նախավկայեցւոյ” (Ա չպահ., էջ 7),

¹ Յաջորդ Խոսքերն՝
“Այս եւ գործոյս ձեռլն տացէ հաստահեղոյս այս պա-
րբուպի,
Հասուցանէ յաւարտ ըզկերտս ամրափակել շուրջանակին
հաւանորէն վայասանութեան կը հային եւ ոչ Մեծովիայ
մէջ ձեռնարկած որ եւ իցե շնութեան, ինչպէս չ.
Աւելան կը մտի կարծել (Հայապատում, Ա., էջ 322):

որոնց համար կը մաղթէ Յիշատակարանին
մէջ (էջ 154).

“Յորմէ գըթոյ Տէրըն տերանց
Սիմեոնի որ զայս ողեաց:

Նա եւ երկուցըն խրնդրողաց,

Կիրակոսի պետին պատուած,

Ընանիայ շնորհօք օծած,

ՅԱյրարատեան տանէն եկած,

Յուսումնս տառից կան գեղերած:

Ողորմեսի անեղն Աստուած

Արժան լինել աստիճանաց,

Առնուլ հրաման քարոզելոյ

Եւ գաւազան իշխանութեանց:”

“Կարգ վարդապետաց զրութեան մէջ
(Առ. Դաւր. 441) Սիմեոնի աշակերտ կը
նշանակուի նաեւ Կարապետ Կալօն Մոկա-
ցին^{1:}, Այսպէս գիտէ նաեւ Գրիգոր Կա-
մակեցի (Ժամանակազրութիւն, էջ 393):

“Եւ այս Կարապետ վարդապետ Մոկացի, որ
տակաւին կենդանի է, յաշակերտաց երանելի
Սիմեոն վարդապետին լինելով, եւն: Մահն
կը նշանակէ ապա ՌԶԶ (1637) թուին
(անդ էջ 397): Խակ Վարդան Բաղիշեցի կը
նշնացնէ, ինչպէս կ'երեւայ, այս Կարապետն՝
Փարիսանդցւոյն հետ, երբ կը գրէ թուե-
լով Բաղէշի Խնդրակատար Ս. Աստուածա-
ծին վանուց առաջնորդները. “Կարապետ
Փարիսանդցին որ է աշակերտ Ապարանցի
Սիմեոն վարդապետին, (Բանասէր 1905,
էջ 293):

Տարբեր անձ է Կարապետ Մոկացւոյ ա-
շակերտն՝ փոքր Սիմեոն Ապարանեցին (Առ.
Դաւր., էջ 441), որուն ծնողաց անուն-

¹ Ասոր մասին կը գրէ Խ. Լ. եւոնեան՝ անդ, թ. 2383.

“Սիմեոն Ապարանց վանուց առաջնորդ եւ վարդապետ
ըլլալով՝ ունեցած է շատ մը աշակերտներ, որոնցին
նշանաւորն էր Մոկացի “վեհ հռետոր եւ աստուածա-
բան”, Կարապետ բարունապետը, որ յաջորդելով իր
վարդապետին Սիմեոնի Ապարանեցւոյ՝ ունեցաւ նորէն
շատ մաշկերտներ, նշանաւորներն են իր եղբօր որդին
Կարապետ բարունապետը “Կալօն մափանուանեալն որ
յետոյ Վարագայ վանուց մէջ վանահայրութեան եւ
վարդապետութեան պաշտոն ստանալով կ'ունենայ աշա-
կերտներ,” ինձի կ'երեւայ թէ Լեռնեանի տողերն հո-
շատ վատահել չեն:

ներն են կարստիտ եւ ժովինար: Սա յամի 1664—1665 կը յիշուի յԱպարանս Մոկաց (Բիւ գանդիոն 1904, թ. 2294):

Սիմէռնի մահուան թուականը մեզի անձանօթ կը մնայ, որ հաւանօրէն ժիշտ դարու առաջին տասնեկին կ'ինայ: Այս նկատմամբ ոչինչ զիտէ նաեւ Գրիգոր Կամախեցի, որ մանրամասնօրէն կը պատմէ մահուան պարագան (Ժամանակադրութիւն, էջ 377—378) այսպէս.

“Այս Սիմէռն վարդապետս... յերկար ժամանակս եկաց բարի համբաւով եւ եղեւ վաղճան նորա այսախի օրինակաւ: Եւ եղեւ իբրեւ օր մի զի յանուրջու ազդ լինելով դալուստ օր մահուան իւրոյ, եւ ի լուսանալ առաւօտին պատարազ մատուցանել ետուր եւ բարի խոստովանութեամբ եւ ամենեցուն ողջոյն հրաժարական մատուցանելով եւ արժանաւորելով սուրբ մարմնոյ եւ արեան ծեառն, եւ ասպանատելով յաթոռ, ասելով զաս ըստ պատշաճին եւ ընդ վճար բանին, յորժամսկեալ աղօթախառն օրհնութիւն առնելի վերայ ժողովրդոցն եկեղեցւոյն, նաև ցաւ մահուն, որ տաթար քամի ասեն, որ ի վաղուց կու շարժի երբեմն, որ շանթիւ եւ այլ մեծատանջ վաստակօք եւ զանազան սպեղանովք եւ օծելովք հազիւ յետո կու նշանջի եւ կու շիջանի, . . . նաև ի ժամդասին կու ըմբոնէ եւ ի յամօթոյ ամբոխին ոչ իշխելով յայտնել զդառնութիւն մահաբեր ցաւոյն եւ առ խատութեան վշտին՝ եհան զսուրբ հոգին ի վերայ աթոռին առաջի ամենայն ատենին եւ եղեւ սուրդ եւ կոծ մեծ ամենեցուն: Ի լոյ քաղաք է Կամախեցի այս տեղեկութիւնները, որուն Ասկարանեցւոյ ինչպէս ծննդավայրն, նընպէս մահուան տեղը անձանօթ մնացած է. որ Մեծովն եղած ըլլալու է:

Հ. Ալիշան (էջ 324, ծան.) կը նշանակէ թէ “ԺԶ դարու սկիզբը զրուած Կիլիկիոյ Տարեգրի մի լուսանցից վրայ այլ կայ եր ձեռագիրն. “Ես Սիմէռն վարդապետս

Ապարանեցի զայս գիրս զբեցի, Բայց առանց թուականի:

Ապարանեցւոյ կենսագրութեան վրայ ընդհանրապէս տես Հ. Դ. Ալիշան Սիմէռն Վ. Ապարանեցի. Հայապատում, Ա. էջ 320—325:

ԳՐՈՒԹԻՆՆԵՐԸ: — Սիմէռն Ապարանեցի զարդացած միտք մ'եր. իւր բեղմնաւոր զրչն մեզի հասածներն բացարձակապէս տաղաչափուած զրութիւններ են, թէ նաեւ արձակ աշխատութիւններ ունեցած է, որ եւ իցէ յիշատակութիւն կը պակսի: Կարելի է արդարապէս տարակուսիլ նաեւ իւր տաղաչափուած գրութիւններու թուին վրայ, որ հաւանօրէն աւելի մեծ էր քան որ մենք հնարաւորութիւն ունենք հոս մի առ մի թուելու: Այս տեղ կը յիշատակեմ ինձի ծանօթ գրութիւնները:

1. Վ ՀՅԱՊԱՆՆԵՐԻՆ: Գրուածքս ԷՇ-միածնի Ձեռադրին մէջ, որուն վրայէն կատարուած է տպագրութիւնը, խորագիր կը կրէ. “Շարադրութիւն հոմերական վիպասանութեամբ սակս Պահաւունեայն զարմի եւ Մամիկոնեանցն սեռի ի սկզբանե մինչեւ ցվախճան որդի զհարսն փոխանակելով, ասացեալ բանիւ բարառնական նուսախայօրէն պիտակ անուն Սիմէռն վարդապետի Ապարանեցւոյ ի վիպասանութենէն Ղազարու Փարպեցւոյն: Ի խնդրոյ երկուց աշակերտացն՝ Կիրակոսի Այրարատեցւոյ եւ Անանեայի Նախավկայեցւոյ:

Բուն զրուածքն կը սկսի տաղաչափեալ՝ 4—4 հատածով.

“Ի սկզբանէ Բանըն բարձրեալ,
Ի յոչէից զգոյս հաստատեալ,
Նախ ըզհրեշտակը ներգործեալ,
Լոյս ի լուսոյ ստեղծուած սկսեալ...”

Սիմէռն այս գրութեան ձեռնարկած է ի խնդրոյ իւր երկու աշակերտաց՝ որոնք ինդրած են իրմէ “ի յոտք հանել”, կամ տաղաչափել այն Պատմագիլքն, որ Ղազար Փարպեցւոյ անուամբ ծանօթ էր իրենց:

Այս Պատմագիրքը կը բովանդակե՛ր իւր մէջ՝
ինչպէս յայտնի կը տեսնուի Սիմեոնի Խօս-
քերէն, չետեւեալ զրութիւնները. 1. Ղա-
ղար Փալաղեցւոյ Պատմութիւնն եւ Թռողթը.
2. Անանունի եւ 3. Սերէոսի Պատմա-
զրութիւնները:

Արդեամբք ալ Սիմեոնի վիպասանութիւնն յէտէականս այս երեք պատմական գրքերու տաղաջափութիւնն է :

Հարս մասի բաժնած է իւր գործը
Սիմեոն. 1. Նախաձառ. 2. Առաջին կարգ՝
սակա Թալշաւունեացն տոհմի, 3. Երկրորդ
կարգ՝ սակա Մամիկոնեանցն սեռի. և 4.
Յիշատակարան :

Պատմական տեսարանն կը բացուի Սա-
խաձառով, ուր Նախամարդոյն ստեղծման
եւ մարդկութեան տարածման, Հայկի աս-
պարէղ ելելուն եւ յաջորդաց հարեւանցի
պատմութիւնն կը գծուի: Հայկաղնեան
շրջանէն մեծ ոստմամբ կը փոխադրէ զմեզ
Սիմեոն Պահլաւունեաց (Արշակունեաց)
դարը, ուսկից յատկապես պիտի սկսէր իւր
Վակասանութիւնը, Նաեւ այս մասը կար-
ճառօս բռնուած է. ըստ որում ջանացած
է յայտնի իրողութիւնք չերկրորդիւ, որոնք
Շնորհալոյ զրչին տակ այնպէս ճարտար ներ-
կայացուած էին արդէն: Աւելի մանրապա-
տում է երրորդ բաժինը, երկար զբաղու-
յած են զինքը Մամիկոնեանք՝ Վարդանանց
եւ Վահանանց պատերազմներն եւ ապա
Զել գարերու գէպքերը, ուր ըստ ինքեան
Մամիկոնեանք մեծ դեր չին խաղար այլ
եւս: Այս մասը կաւարտէ յանկարծա-
կան վերջաւորութեամբ՝ պատմելով Ներ-
սէս Շինողի գործունէութիւնը, Ճիշտ հոն
ուր կը դադրի Սեբէսի պատմազրու-
թիւնը (661):

Յիշատակարանը կարելի է ուղարկած վախառանութենէն անկատ գրութիւն մը .
ուր համառօտիւ իւր անձին եւ գրութեան
ժամանակին նկատմամբ բացատրութիւն
տալէ եաքը՝ կը հիւսէ իւր ուսուցչին Յովէ .
իրգութենցի պլուատիքն, կը փոխադրուի

մտօք իւր ծննդավայրն Ապարանք, տեղայն
Ս. Նշանի պատմութիւնն եւ անցելցին
փառքն կերպէ, ուսկից նաեւ իւր անուան
պատիւ կը Ճառագայթէր, եւ կ'ողբայ ներ-
կայ անկածութիւնն. անկէ կը դառնայ
կրկին Մեծոփ եւ ասոր ողբը կը յօրինէ:
Խորացին եւ սկզբնաւորութիւնն է.

“ Ծիշատակարան շարագրութեանս եւ
պատմաւթիւն Ապարանից սուրբ նշանին.
Ընդ սոսս ողբ ցաւագին հեծեծանաց ի վե-
րայ Մեծոփայ սուրբ ուխտին. զոր ամենայն
հաստի պարտ է վերառնուլ եւ հանա-
պաղ երգել։”

“Ի թիւ հաղար եռ հարիւրոց
կատարեցաւ բանս պատմագրոց
Ի թուականիս ազգիս Հայոց
Հաղար ’և երեսուն ’և ինն ընդ սոցունց :”

Մեծովայ ողբն կը սկսի էջ 142 այս
խօսքերով.

“Առ քեզ են բանքս սըրտատըրովի,
Ով հրաշալի սուրբըդ Մեծովի.
Տեսան ողկուզին հրնձան եւ գուբ,
Անմահ հացին ամբար անփոփի: ո

Սկարագիր: — Իբրեւ պատմական
զրու ածք որ եւ իցէ արժէք չունի Վիպա-
սանութիւնը. ի բաց հանելով թերեւ
Յիշտատկարանը, որ կարեւոր տեղեկու-
թիւներ կամփոփէ հեղինակին անձին, Յովհ.
Բրդութենց վարդապետի, Ապագանից եւ
Մեծոփայ մասին: Միակ նշանակութիւնն
այն է, որ գործածելով Ղազարայ եւ Սե-
րէոսի երկասիրութիւններն, կու տայ մեր
ձեռքը կուռան իւր գործածած ձեռադրին
բովանդակութեան ծանօթանալու:

Հայրենեաց պատմութեամբ ոգեւորութիւն, ինչպէս կը յուսացուեր Սիմեոնին զրչին, չև տեսնուիր ամբողջին մէջ։ Մանաւանդ առաջին 50 էջելն արտաքոյ կարգի պազարիւն եւ միապաղաղ են. Միջնադարեան շրջանի մատենագրաց յատուկ ոճն հաւեւ իւր գրչին տակ յերեւան կու դայ;

Պատմական դիրքաց անպահցյա՞ն նկարագրութիւնն, պարզսպէստաղաշափեալ ձեւի մէջ, մերկ սահուն եւ խնամեալ ո՛՛ն: Հայոց պատմութեան գեղեցկագոյն զրուագներն, զ. օր. Հայկայ եւ թելայ մենամարտութիւնն, Աւարայրի ճակատը (էջ 41) չեն ոգեւորած զինքը: Աւելի սիրով կանդ կ'առնու այն պիսի տեղեր, ուր վարդապետել, ողբալ կրնայ, զ. օր. Վասակ սիւնի իրիւ մատնիչ երկար զքաղցուցած է զինքը, անգոյն յարասութիւններով: Թէեւ ամբողջ երկին մէջ աչցաց առջեւ ունեցած է ներսէս Շնորհալոյ Վ յաղասունութիւնն, որուն խորագրովն, չափով եւ յանգով ջանացած է զգեստաւորել իւր երկն ալ, բայց անհամեմատ ետ կը შնայ իւր արտաղրութիւնն առաջնոյն հետ համեմատելով:

Աւելի կենդանութիւն կ'առնու իր զրին երբ Ղեւոնդեանց եւ նախարարաց նահատակութիւնն ի Պարսս կը վիպասանէ (էջ 45—47):

Առաջին մասին այս անխանդավառ ոծն իւր պատճառն ունի առանց տարակու սի միօրինակեալ, անհաճյ եւ զրին կաշկանդող եւալ յանգին մէջ: Ասկէ պատճառած թմրութենէն յանկարծ կը սմափի երգին երբ կը ձեռնարկէ երգելունոր զրուագ մը՝ Վահանեանց շրջանը: Այժմ կ'ընտրէ ին վերջայանգն, որ աւելի քաղցրահնչին է եւ զրջին կու տայ որոշ չափով ազատութիւնն, եւ այն յաճախ գիրկ ընդ խառն յանգով (—, -ին —, -ին): Սիմէնի ոգին ձանչնալու համար առաւելապէս ասկէ ետքը փնտուելու է զինքը զրուածքիս մէջ: Արդէն կենդանացած է ունի զայրոյթ, ճախրելութեւեր, սուր ակնարկութիւններ, առակախօսութիւն:

Գեղեցիկ նկարագրութիւններէն են Գիւտ կաթողիկոսի հարցաքննութիւնն ի դուռն արքունի. թշնամեաց թակարդին մէջ կը ջատագովէ աներկիւղ իւր ուղեղ ընթացքը եւ ափի ի բերան կ'ընէ թշնամիները, եւ կը յաւելու.

Մանուկ մատաղ ի ծակ իժին

Ու մեղանչեաց իժըն նըմին (էջ 55):

Նկարազրական է նաեւ Վահանայ ապստամբութիւնն թշնամեաց սադրանօք. որոնք

Այնքան ըզհուրբն փըքեցին,

Մինչ զեալարին տուրեցին (էջ 56):

Վահան իւր սակաւաթիւ զօրօք պանչելիքներ կը դործէ ի ղարմանս թշնամեաց.

Որպէս դամբար (Վահան) ի չոր նըսպիւս, Դէմեւթիկունքըն խանձէին (թշնամեաց) (էջ 65):

Այսպէս նաեւ էջ 67, ուր Պերողի մահն կը պասմանի, եւ վերջապէս Վահանի յաղթական վերադարձն իրիւ Մարզպան ի Դուլին:

Տեղիս տեղիս, ուր մանաւանդ ողբալու առիթ կ'ընծայուի, կ'անդրադառնայ ժամնակակից կացութեան, այսպէս էջ 100—102, 103—104:

Ամբողջ զրուածքին մէջ ի վեր կը հանէ Սիմէն մեծ անհմտութիւն ժամանակագրութեան: Էջ 124 խօսելով Մահմետի վրայ առանց անշրադառնալու կը նյուացնէ զինքը Մրուանի Մահմետ զօրադիմին հետ, որ ի հայս կ'արշաւէ: Էջ 105 Յովշ. Բագարանեցի կաթողիկոսն († 611) կը նյուացնէ Մանդակունւոյ հետ: Շատ յահական են նաեւ շեղումներ նիւթէն. ուր առանց միտ դնելու ժամանակագրութեան կը խոտացնէ այլ եւ այլ աղքիւրներէ գիտցածներն ի մի. զ. օր. էջ 124, երբ կ. Պողոս պաշարման վրայ կը խօսի, կը միշէ մինչեւ անգամ կիր Մանուկի օրով Ստամբոլց (իման Սպանիոյ) զրաւումը (հմտ. Սամ, Անեցի, էջ 132): Այս կարգի շեղումներ են նաեւ ժամանակակից տառապանաց անդրադարձութիւնք (էջ 102—104):

Աղքերք: — Նախաճառին համար իրեն աղքիւր ունեցած է Սիմէն յատկապէս Անանունն առ Սեբէսի եւ Մ. Խորենացի: Առաջին կարգին համար նյուպէս Անանունն եւ Մ. Խորենացի. Բ. կարգին համար Հ. Փարպեցի եւ Սեբէս: Թէ զ. Փարպեցի,

Անանուն եւ Սեբէսս զլիսաւ որ կռուաններ եղած են իրեն, այս զարմանալի չէ, որովհի հետեւ իր զլիսաւոր նպատակն եղած էր ի խնդրաց աշսկերտաց՝ յոտք հանել, այս երեք պատմագլութիւններն¹, զըրոնք մէկ հատորի մէջ ունէր ի ձեռին իրեւեւ մէկ ամբողջութիւն, եւ այն հետեւեալ կարգաւ. 1. Ղ. Փարպեցի եւ Թուղթն, 2. Անանունն եւ Սեբէսս Զեռագրին մէջ Սեբէսսի անունն կը պակսէր, այս պատմաւաւ ալ իրեն անծանօթ մնացած է անոր երկասիրութեան հեղինակն եւ ամրողն համարած է գործ Ղ. Փարպեցւոյ, առանց միտ դնելու ժամանակի ընդարձակ անջրափափին: Ասոր զեղեցիկ ապացոյն է Յովհ. Բարդարանեցին Մանդակունուոյ հետ նոյնաց նելը: Արդեամբք ալ Հազարայ եւ Սեբէսսի մեղ ծանօթ հնագոյն օրինակն էջմ. Կար. 2463՝ Հաւաքածոյ պատմագրաց, օրինակուած 1672ին ի Բաղէշ Վարդան Ամրտօնցցոյ հսկողութեան տակ², կը պարունակէ ի մէջ այլոց Ղ. Փարպեցւոյ Թուղթն, Անանունն եւ Սեբէսսը (վերջին երկուքը առանց խորտակէ) կից առ կից, հաւանօրէն ծաղած Սիմէռնի գործածած օրինակէն:

Այս երեք աղքիւրներն այլ եւ այլ ձեւերով կը յիշէ Սիմէռն, լոելով միայն Սեբէսսի անունը: Այսուհս էջ 7—8 ազգաց բաժանումն մինչեւ Աբրահամ պատմելէն ետքը կըսէ.

“Աստանօր բանս ըզկայ առեալ,
Եւ շարագրող³ ի յուշ եկեալ,
Զհակառակողուղն⁴ մըտածեալ,
Զորոմնացանուն խոկացեալ⁵.

¹ Հմմատ. էջ 88 ուր Սեբէսս է աղքիւրը.

“Մանաւանդ ի յայս հարկից,

Զի դՊատմագրիս տաղել կամիմ,

Եւ թէ անտես առնեմ ըզկարգն,

Ի յիմաստանցն տըգէտ հեգնիմ:

² Հմմատ. Պ. Տէր-Մկրտչեան՝ Ղ. Փարպեցութեառագրերը. ԱՄՊԸ. 1901. էջ 542—549. եւ Ղ. Փարպեցի, տպ. Տփղիս 1904. էջ Ե:

³ Այս բնիքն Սիմէռն:

⁴ Կակնարկէ Սիմէռն իւր հակառակորդները:

ԸզՓարպէցոյն ճառն ընթերցեալ,
Այն “ը Ղուլուն կոչեցեալ . . .”
(Որ) ըզկամն հայցմանըն կատարեալ
Եւ պատմագրի Հայոց եղեալ:
Ի Մակետին կարգն ըսկսեալ,
Եւ զմացեալն վիպասանեալ,
Ի Մարտին մատեանս մըտաւալ,
ԶՄԸ ու Նացուայն վերծանեալ.
Եւ զվարացուցըն թարքմանեալ,
Հերէն գրորու սուրբը դըտեալ,
ՅԱԿ-Ե-ՆԱԳԵԼ-Յ գրումեալ,
Ի վերնագրէն զայր իմացեալ:

Դարձեալ էջ 20—21 երբ կ'աւարտէ Հայկաղանց ընջանն դիտեալ կու տայ թէ իւր աղքիւրն հոս կը տկարանայ.

“Զի պատմութիւնն է վերջունեալ,
Ըզէայկազանցն անգիտացեալ,
Եւ նորադոյն իմ ըսկսեալ,
Զքետուրածինն աղգաբանեալ:

Նոյն ոճով նաեւ էջ 33 Արշակունեաց- պաշլաւունեաց ծագումն Անանունի հետեւելով պատմելէ ետքը՝

“Արդ զառանջին ճառն աւտրտեալ
Եւ զհարիւորըն գըծագրեալ,
Յուղ տոհմիւք զանց արտեալ,
Զոր քերթողինն է շարադրեալ:
Եւ երիրորդին առընթերեալ
Սոյն իմ Զազարըն սիրեցեալ,
ԸզՓոստոսի գիրըն յուղեալ,
Քիուզանդացւոյն սատար առեալ,
Ի որմանէ աղբերացեալ
Եւ զշահաւետս շաղաշարեալ,
Ի թագաւորս զհիմն եղեալ,
Յըսպարապետս գըլխաւորեալ:

Այսու կ'ուղէ ըսել թէ յեցած այս աղքիւրներու վրայ, այս ինքն իւր առջեւն եղած յանուն Հազարայ Պատմագրիին վրայ, ուր կային Վարդանանց եւ Վահանանց պատերազմաց պատմութենին ետքը Մարտ-

¹ Վահանայ:

² Խորենացի:

³ Կակնարկուի Անանունն առ Սեբէսսի:

⁴ Այս է Անանունը:

⁵ Իման Անանունը:

⁶ Մ. Խորենացի:

բայ մատեանն (Անանունն), որ “ի Մովսէսին կարգն, կը սկսի եւ աղմացեալսն, կը վեպասանէ, — պիտի տայ յետագայ պատմութիւնն սկսեալ Հայկէն մինչեւ յԱրշակ մեծ Պարթեւ (էջ 17—20): Այս մասն ալ կը նկատէ Սիմէռն մասն Նախաձառին եւ կը խոստանայ շուտով յԱ. կարգն դառնալ, այն է պատմել “սակա Պալհաւունեացն զարմի, եւ ապա անցնիլ Բ. կարգին՝ պատմել “սակա Մամիկոնեանցն սեռին, որոնք իւր գլխաւոր նիւթերն էին:

Հազար Փարպեցւոյ Պատմագրութիւնն իրեն օձան եղած է յատկապէս էջ 33—73՝ սկսեալ Հայաստանի 387ի բաժանումէն մինչեւ 484, ըստ այսմ ուր սկսած եւ աւարտած է Փարպեցւոյ Պատմագիրքը: Բայց Սիմէռն նաեւ Սերէսոսի գործն Հազարու վերագրելով՝ Փարպեցւոյ աշխատութիւնն գլխաւորած կը ներկայացնէ “յըսպարապետ”, այս ինքն ի Թէոդորոս Ռշտունի եւ ի Գրիգոր Մամիկոնեան: Արդեամբք ալ էջ 73—128 իրեն ռահվերայ առաջնորդ եղած է բայց արձակապէս Սերէսոս, որուն պատմութիւնն պարզապէս տաղաչափած է դուն ուրեք շեղելով կարգէն, երբ կը գործածէ երկրորդական հեղինակներ ալ:

Յընդհանուրն իրեն ծանօթ եղած են՝ ա. Ներսէս Շնորհալոյ վեպասանութիւնը. զըր յանուանէ ալ կը յիշէ էջ 22.

“Եւ Ներսէսի թէպէտ վեպեալ՝
Բայց իմ նորա ներհակ չեղեալ,
Ոչ ի հեռին տարածայնեալ,
Եւ ոչ զարդար բանն երկրորդեալ.
Այլ ըզմիջնեն համբուրեալ,
Որ յաստանօրըն չէ գրեալ:”

Է. “Սըրոց վարդապետացն Հայոց Մովսէսի եւ Դաւթի հարցմունք ընդ երկարնակս, գրութիւնը, էջ 36:

Գ. Յովհ. Կաթողիկոսի պատմագիրքը (էջ 52, 55 եւն):

Դ. Մովսէսի Խորենացւոյ Աշխարհագրութիւնը (էջ 30—31):

Ե. Սամ. Անեցւոյ Ժամանակագրութիւնը (էջ 124), հաւանօրէն նաեւ Ղեւոնդ Երէց (հմմա. էջ 31—32) եւ ուրիշ պատմագիրներ:

Յիշատակարանին համար աղբիւր ունեցած է, յատկապէս ուր Ապարանից Ս. Նշանի վրայ կը խօսի, Թովմ. Արծրունի եւ Գր. Նարեկացւոյ Ապարանից Խաչի ներբողը. բայց նաեւ աւանդութիւնն նկատի առած է: Զայս կը խոստովանի ինքնին (էջ 139):

“Ի Թումայի գրոց պատմութեանց ճըշմարտութեամբ է ըստուգած:

Ի Գրիգորէ Նարեկացւոյ կը կին զնառըն հաստած:

Ի հընագէտ նախնի արանց աւանդութեամբ առ մեղ հասած:”

Իրեն բուն յենարանն եղած է սակայն Նարեկացի (էջ 141). “Այն որ գլըրեաց ըզպատմութիւն...” յորմէ եւ եմ հետեւելով “ի յոտ հանի ըստ իմ կարեաց:”

Զեռապիրք: Ժանօթ են 1. Լող. Ծեմ. Թ. 1194 (Յուցակ, էջ 77): 2. Վեհետ. Միկիթ. Մատենադարան, Թ. 1, Ժէ խմբ. (ՔԶՄ. 1915, էջ 5, ձն. 2): 3. Յիշատակարանը առանձին Վեհենայի Միկիթ. Մատենադարան, Թ. 738, Թղ. 106 ա—116 բ:

Հրատարակութիւնք, Սիմէռն վարդապետի Ապարանեցւոյ Վեպասանութիւնն սակա Պալհաւունեացն զարմի եւ Մամիկոնեանցն սեռի. Վաղարշապատ 1870, էջ 1—157:

Զհեռացած Ապարանեցւոյ Վեպասանութենէն յիշեմ այս տեղ խնդիր մը, որ դուր տեղ զբաղցուցած է բանասէրները երկար: Այն պարագան որ Ապարանեցին Հազարայ, Անանունի եւ Սերէսոսի (առանց անուան) պատմագրութիւնները մէկ հատորի մէջ տեսնելով՝ երեքն ալ Փարպեցւոյ վերագրած է, Սարդիսեան, Ալիշան եւ Տէր-Պողոսեան առաջնորդած է այն եղբակացութեան թէ հնագոյն օրինակաց մէջ

Անանունի Հայոց պատմութիւնը Փարպեց-
ւոյ աշխատութեան մասն ներկայացուած է
եւ է անոր հեղինակութիւնը։ Բայց յառաջ
քան այս ծանրակշիռ և գրակացութիւնն հրա-
պարակի վրայ դնելն՝ պէտք էին յիշեալ բա-
նասէնները սթափիլ ասկէ ծագած դժուա-
րութեանց առջեւ եւ յորդորուիլ աւելի
մանրազնին ու շաղրութեամբ ընթեռուլ
վիստասանութիւնը։ Հ. Սարգիսեան՝ թէ
եւ ուշ՝ անդրադարձած է սիսալն (Բ.ԶՄ.,
Էջ 33):

Իրողութիւնն այս է. Ապարանեցին
իւր ձեռագրին մէջ ի հերակլ պատմու-
թիւնն եւ զայն կանխող Հայոց նախնական
պատմութիւնն առանց անուան հեղինակի
գտնելով՝ համարած է երկոքն ալ մասն
Հազարայ Պատմութեան, առանց միտ դնե-
լու ժամանակի ընդարձակ անջրպետին։ Իւր
գործածած ձեռագրին խմբէն է Էջմիածնի
թ. 2463։ Այսպէս որ Անանունի խնդրոյն
լուծման համար Ապարանեցոյ Վիստասա-
նութիւնը որ եւ իցէ լցու չե տար։

Քննութիւնք։ Հ. Բ. Սարգիսեան՝
Ազաթանգեղոս եւ իւր բազմադարեան
գաղտնիքը. Վենետիկ 1890, Էջ 277—279։
— Հ. Չ. Ալիշան՝ Հայապատում, Մասն Ա,
Էջ 143—147 (փոքրիր). Հմմտ. եւ
Էջ 24—25 եւ 321։ — Գր. Տէր-Պօղո-
սեան՝ Նկատողութիւններ Փաւստոսի Պատ-
մութեան վերաբերեալ. «Հանդ. Ամս.»
1916, Էջ 149—170. Հմմտ. եւ 1914,
Էջ 489—500։ — Հ. Բ. Սարգիսեան, Սի-
մէնն Ապարանեցին եւ կեղծ Սերէսոսի առեղ-
ծուածը. Բ.ԶՄ. 1915, Էջ 1—9, 33—39։

2. Ողբ է վերայ առանձան թառարկուա-
թիւն 1585ին Օսմանցիք զրաւեցին Դաւ-
րէժն Պարսից ձեռքէն. այս առթիւ կ'ողբայ
Սիմէնն հայ ազգին քաշած նեղութիւնք
Պարսից բռնապետութենէն եւ ընդլայնելով
խօսքերն կը նկարագրէ ազգին անցելոյն եւ
ներկային տառապանաց օրերը (4—4 հատա-
ծով)։ Խորագիրն եւ սկզբնաւորութիւնն է։

Ի վերայ առամանն Թօաւրիզու, որ ա-
ռաւ ի յօսմանէ. եւ այլ ողբ ի վերայ տա-
ռապեալ ազգիս Հայոց։ ասացեալ ի Սի-
մէնն վարդապետէ.

«Արդ թվին հաղար եւ երեսուն1,
2որդ բնդ նըմին գըծէ անկուն,
Պաճարամիտ ազգ Հագարուն
Զօրաժողով եղեւ անհուն . . . .»

Հրտ. Վիպասանութիւն, Էջ 158—162։

3. Ողբան+ է վերայ նախունին Տրտուայ
նահաւառըն։ 1593ին այցելած է Ապա-
րանեցի Գառնի աւանը, ուր Ազատ գետին
իշխող բլոյ մը վրայ կառուցուած է
Հոռվամյեցիններէն՝ հրովմէտական ճարտարա-
պետութեամբ հաստացեղիս քարերով
քանդականկար տաճար մը, որ մերիններէն
«Տրդատայ թախա», Ճանցուած է։ Հոն
Սարգիս երէց կը խնդրէ իսմէ նու իրել ողբ
մը այս կոթողին, զօր սիրով յանձն կ'առնու
Սիմէնն եւ համարձակ ոգւով, զդայուն
սրտով եւ զօրաւոր գրչով կը հիւսէ ողբ
մը հայրենեաց շեջած փառքին եւ տիրող
տառապանաց վրայ, յցան դնելով ապա-
գային վրայ, ուր կը նայի ակնկալութեամբ։

Ողբիս խորագիրն եւ սկզբնաւորու-
թիւնն է։

Ողբանք զըր ասացեալ է Սիմէնն վար-
դապետի Ապարանեցոյ ի վերայ թախտին
Տրդատայ թագաւորին։

Ողբացէք անլոյծ որդով եկեղեցիք Հայաստա-
նեայց։

Ողբացէք անմըսիթար հանուրց հիւսիս բնա-
կէք աղանց։

Ողբացէք անլուր լալով Յարեթածին կողիք
աղանց։

Ողբացէք ամենէքեան, ձայն ամբարձէք աշ-
խարանաց։

Վերջ՝

Յիշումն սկիզբն է շատ որդոյ,

Վայ ի վերայ վայի գրելոյ։

¹ Տպագրին մէջ «Արդ ի թվին հազար եւ երե-
սունն. հարկ է այսպէս ու զըմէլ։

Սակայն կարձի ի ճշկտելոյ,
Յաղագս ծուլից ձանձրանալոյ.
Յոբելինին քըսան թըւոյ,
Քառասուն երկու մուտն միւտոյ.
Ոլզը դրեցաւ յաւանս Գառնուոյ
Ի խնդրոյ Արդոսի մեծ երիցոյ.
Մեղք մեռեալ աւաղելոյ,
Ամուլ բարեաց ծնող այսմ երգոյ.
Տես անցաւորս կեանքս ի փորձոյ,
Ծիւրեալ ծաղիկ, ստուեր հովանոյ:

Հրտ. Հայերդ, էջ 151—163: — Քառուածաբար՝ Այրարատ, էջ 368—369:

Ողբիս Սիմէոնի հարազատ ըլլալուն կը վկայէ Գրիգոր Դարանաղցի, որ իւր ժամանակագրութեան մէջ (էջ 376) կը զի՞։ «Եւ էր (Սիմէոն) բանիբուն եւ իմաստասէր եւ բանաստեղծ եւ տաղասաց. որ զՄեծին Տրդատոյ զարմանալի սարաւոյթն, այսինքն զպաղատն, որ է ի զիւղաքաղաքին դառնի, նա գեղեցկայարմար յոճով յոյժ վայելապէս գովասանական երգով ողբերգախսոն զրուատեալ է. որպէս մեք այլ արժանացաք սուրբ տեղոյ տեսութեանն, որ Մաշտոց վարդապետին եւ մեծ վարդապետին Գէորգայ գերեզմանատուն եկեղեցին կից եւ հուպ է սարաւոյթին¹:»

Ասոնք են Ապարանեցւոյ մեզ ծանօթ զրութիւնք:

“Նկարագիլը: — Սիմէոն Ապարանեցի, ձանցուած ժամանակակիցներէն “չնորհալին եւ “մեծաւագ վարդապետ” (Գր. Կամախ., էջ 371, 376), իւր տաղաչափեալ զրուածոց մէջ կը ներկայանայ ազատասէր, զօրաւոր խօսքի տէր անձ, հուժկու ողբերգակ, ի վեր կը բերէ զդայուն ոգի մը, եւ իւր զգացմունք բայցարելու համար ունի անկաւոր գրիչ: Մեծոփայ ողբն, մանաւանդ “Ողբանքն ի վերայ թախտին Տլ դատայ, իւր զլուխ գործոյներն կրնան համարուիլ: Հայրենի աշխարհին աւերակներուն ի տես՝ ընութեան հրապոյը չի դրաւեր զինքը. եւ ոչ իւր դառնացած սրտին սփոփանք կեանքի

պատրամնքին մէջ կը փնտուէ: Ազատ լեռնորդին յու զուած հայրենիքի տառապանքներէն, Ճնշուած օտար լուծի ծանրութեան տակ՝ վրէժ կը զոչէ, լընկէց ըլլալ կը ձգտի, եւ իւր զայրոյթին մէջ ատրաշէկ կայծակներ կը ժայթքէ օտարագիտէն զազանաբարոյ թշնամեայ՝ որոնց ոտից տակ այրացաւեր դարձած է հայրենի երկիրը: Աղէտը չընկծեր զինքը: Մերթ հայրենեաց զիւցազունք ի վէհինդրութիւն կ'արթնցնէ, մերթ լըլնկէցութեան ծայրագոյն յուսահատական միջոցներու զիմել կ'ուղէ, եւ մերթ աչքերն երկինք բարձրացուցած՝ մօտալուտ՝ զուարթապատյին յուսով կը խրախուսուի:

Եւ ահա իւր այսպիսի գանդատող, զայրացող եւ բողոքող երգիւ կը հանդիսանայ միջնադարեան քերթողաց թուին մէջ եղական եւ արժանի է ուշադրութեան, որչափ ալ ցոյց տայ իւր ոճն զեղեցկագիտական հայեցմասի թերութիւններ. թերութիւններ, որոնք ոչ թէ իրեն յանցանքն են, այլ առաւելապէս ժամանակին:

Հ. Ն. ԱԿԻՆԸԱՆ

ԱԶԳԱՑԻՆ

ՀԱՅ ԱՆՄԻԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Զկայ թերեւս ազգային նկարագրի յատկութիւն մը, որուն վրայ այնչափ խօսուի, եւ որ այնչափ դատափետուի, ինչպէս “Հայ անմիաբանութիւն” ըսուածը: Հայն ի ծնէ անմիաբան է կ'ըսուի. անիկա մօր կաթին հետ ծծած է ազգային այս աւերիչ ունակութիւննը. անիկա անատակ է հետեւաբար ընկերային հաւաքական որ եւ է համագործակցութեան եւ աշխատութեան: Ահա այս տեսակ խօսքեր են, զօր կը լսենք գրեթէ ամէն Հայու բերնէն թէ հասարակ խօսակցութիւններու եւ թէ նաեւ ընկերային խմբակցութիւններու մէջ: Այս հիւանդագիտն մտայնութիւնը մեր մէջ այնչափ արմատացած է, որ գիւտութեան քողի տակ սպրիդած մտած է նաեւ թերթերու, գիտնական ուսումնասիրութիւնն

¹ Հմնու. եւ Խրիտանու Յօստոք I (1912), էջ 349—350: